

JANINA GAWRYSIAKOWA

PRAKTYKI RELIGIJNE W XIX W.

(na podstawie metryk z parafii Rudka, powiat Bielsk Podlaski)

Cennym źródłem do zagadnienia praktyk religijnych są metryki: akta chrztów (urodzeń), ślubów i zgonów. Na czym polega ich wartość w tej dziedzinie? Metryki rejestrują praktyki podstawowe¹ — chrzest, ślub i pogrzeb, którymi aż do obecnego stulecia objęte były na ziemiach polskich wszystkie odłamy ludności zaliczone oficjalnie do jednego z wyznań i obrządków chrześcijańskich, w naszym wypadku do kościoła rzymskokatolickiego. Wyłączenie z tych praktyk oznaczało po prostu przynależność do innej religii. Rejestrowanie chrztów (urodzeń), ślubów i pogrzebów pokrywało się z prowadzeniem ewidencji ruchu naturalnego ludności.

Dlatego też zanik wartości podstawowych zapisów metrykalnych w poznawaniu zasięgu społecznego i terytorialnego religii rzymskokatolickiej (ewentualnie procesów dechrystianizacji) wystąpi dopiero wówczas, gdy powstaną urzędy stanu cywilnego oddzielone od parafii i gdy będzie można przez zestawienie obu typów obserwować grupy nie poddające się wspomnianym praktykom religijnym, a z drugiej strony odbywanie tych praktyk w pewnej mierze straci cechy konformizmu.

Metryki poprzednich wieków prócz samej rejestracji faktu odbywania praktyki ujawniają także szereg typowych okoliczności ukazujących ramy czasowe i przestrzenne, a także pewne postawy indywidualne i społeczne ludności. Szczególnie ważne są te ostatnie. Chodzi tu o związane z praktykami pewne formy obyczaju właściwe określonym grupom społecznym i odróżniające je od innych grup. Zasadniczo występuje tutaj problem stosunków między grupami ludności, ujawniających się w dziedzinie przyjętych powszechnie praktyk. Posiada on jednak odwrotną stronę — stosunku poszczególnych grup do praktyk, który można oceniać również w kategoriach podporządkowania się przepisom, zaleceniom kościelnym oraz gorliwości religijnej.

¹ G. Le Bras, *Études de sociologie religieuse*, Paris 1955, t. II, s. 399.

Dlatego też świadectwo metryk posiada duże znaczenie dla historii praktyk religijnych w Polsce. Badania te są w nauce polskiej dopiero postulatem, a mają wzory w pracach G. Le Brasa i jego szkoły².

Odnosnie do wieku XIX — okresu wielkich przemian — źródła te będą musiały być wykorzystane przy monografiach dotyczących życia religijnego w ramach poszczególnych terenów i jednostek kościelnych takich, jakie dała nam historiografia francuska, np. w postaci prac o diecezji orleańskiej za rządów biskupa Dupanloup³. Zanim to nastąpi należy na znacznie mniejszym terenie przeprowadzić próbkę, pokazującą zakres możliwej do zbadania problematyki i charakter uzyskiwanych odpowiedzi.

Podstawową jednostkę moich badań stanowi parafia Rudka, położona w południowo-wschodniej części powiatu Bielsk Podlaski.

Po trzecim rozbiorze teren ten znalazł się w zaborze pruskim, zaś w r. 1807 został przyłączony do Rosji jako część składowa Obwodu Białostockiego.

Przed rozbiorami parafia Rudka należała do diecezji łuckiej — do niej też powróciła w r. 1807. Dopiero w r. 1849 została włączona do diecezji wileńskiej⁴. W okresie międzywojennym należała do diecezji pińskiej.

Skład miejscowości wchodzących w obręb parafii Rudka ulegał zmianom. I tak pod koniec XVIII w. metryki notują zapisy z następujących wsi: Bartniki, Karp, Koryciny, Lubieszcze, Małyszczyn, Olendy, Rudka, Siemiony, Spieszyn, Szmurły, Wilczochoy. Na początku XIX w. pojawiają się zapisy z wiosek dotychczas nie spotykanych: Czarna Cerkiewna, Drochlin, Grodzisk, Józefin, Makarki i pod koniec XIX w. — ze wsi Czarna Średnia i przysiółków: Bajraki, Budy: Brańska, Leśna i Łempicka, Cegielnia Rudka, Majdan Koryciński, Majdan Ołędzki. Z drugiej strony pod koniec XIX w. obserwujemy zanik wsi Wilczochoy.

Pod względem gospodarczym parafia ma charakter wybitnie rolniczy. Zachowana nazwa wsi Bartniki nasuwa przypuszczenie, że dodatkowe zajęcie ludności stanowiło bartnictwo. Również na podstawie pojawienia się w końcu XIX w. nazwy Rudka Cegielnia można wnioskować, że na terenie parafii pobudowano cegielnię.

² Podstawową pracą jest tu jego dwutomowe dzieło: *Introduction à l'histoire de la pratique religieuse en France*, Paris 1942—1945.

³ Ch. Marcihacy, *Le Diocèse d'Orléans sous l'Épiscopat de Mgr Dupanloup 1849—1878*, Paris 1962.

⁴ J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912, s. 313—315.

Wybitnie rolniczy charakter parafii, położenie z dala od ośrodków życia wielkomiejskiego i przemysłu wpływały na stabilność grup społecznych i sposób życia mieszkańców.

Spółeczność parafialna dzieliła się na trzy grupy: chłopów, których było ok. 70%, szlachtę — 20% i inni — 10% (wojsko, mieszczenie). Zróżnicowanie społeczne występowało w granicach poszczególnych wsi, stąd mamy wsie chłopskie w 100%, chłopskie z małą domieszką szlachty i mieszane.

Na terenie omawianej parafii istniała cerkiew unicka w Czarnej Cerkiewnej, a we wsiach Czarnej Cerkiewnej, Czarnej Średniej, Drochlinie, Makarkach, Grodzisku, Siemionach i Spieszynie mieszkała ludność obrządku unickiego⁵.

Wielkość wsi leżących na terenie parafii Rudka jest bardzo różna — od ponad 100-domowych (np. Rudka, Szmurły) do 1-domowych (np. Buda Brańska, Buda Łempicka)⁶.

Liczba ludności wyznania rzymskokatolickiego w omawianej parafii kształtowała się następująco:

ok. r. 1775	ok. 1 100 osób
ok. r. 1830	prawie 1 145 ⁷ „
w r. 1874	2 500 „
w r. 1885	2 676 „
w r. 1891	3 191 ⁸ „

Badając praktyki religijne w kilku przekrojach czasowych można w źródłach metrykalnych uchwycić niektóre aspekty zmian w życiu religijnym różnych grup społecznych. W konkretnym wypadku zasadniczo badano okresy 20-letnie. Wobec luk — zwłaszcza w metrykach zgonów — postulat ten niezupełnie został zrealizowany. Zaś dla rozszerzenia okresu obserwacji wykorzystano też najstarsze metryki chrztów

⁵ Mówią o tym zapisy w metrykach ślubów z parafii Rudka: r. 1824, zap. 12; 1825, zap. 8; 1826, zap. 15; 1827, zap. 12; 1831, zap. 10 i 12; 1833, zap. 17 i 18; 1835, zap. 12; 1836, zap. 18 i 20; 1837, zap. 17 i 18; 1839, zap. 4.

⁶ Informacje wzięto ze znajdujących się w Archiwum Parafialnym w Rudce Ksiąg spowiadających się i przystępujących do komunii św. z lat 1874—1886; 1889 i 1891.

⁷ Liczbę ludności dla lat 1775 i 1830 obliczono wykorzystując współczynnik rodności dla lat: 1874—1877, 1880, 1882, 1883, 1885, 1889, 1891, który wynosił przeciętnie 43,8%.

⁸ Dane dla lat 1874, 1885 i 1891 są dokładne — zaczerpnięto je ze wspomnianych Ksiąg spowiadających się i przystępujących do komunii św., które faktycznie były spisami ludności wyznania rzymskokatolickiego.

z XVIII w. Ostateczny wykaz wykorzystanych źródeł przedstawia się następująco:

Typ źródeł	Okres		
	I	II	III
Metryki chrztów	1769—1788	1821—1840	1874—1892
Metryki ślubów		1816—1839	
Księgi egzaminów przedślubnych			1873—1892
Metryki zgonów		1838—1844	1855—1874 ^o

Tab. 1. Wykaz wykorzystanych źródeł

METRYKI CHRZTÓW

Na pierwszy plan wysuwa się zagadnienie różnicy czasowej między urodzeniem a chrztem dziecka. Możemy ją przeanalizować tylko na podstawie przekrojów: drugiego i trzeciego.

Okres	Lata	Liczba chrztów	Chrzest po upływie dni						
			0	1	2	3	4	5	powyżej 5
I	1821—1840	1859	54,9	36,9	4,1	1,6	0,9	0,5	1,1
II	1874—1892	2141	14,0	29,5	18,0	14,2	8,4	5,0	12,9

Tab. 2. Różnica czasowa między urodzeniem a chrztem dziecka (w procentach)

W latach 1821—1840 więcej niż połowa dzieci została ochrzczona w dniu urodzenia. Wysoki procent chrztów miał miejsce w następny dzień po urodzeniu, toteż po upływie 2 i więcej dni chrzczono mniej niż 10% ogółu dzieci. Dane w tym szeregu maleją w miarę wzrostu ilości dni stanowiących różnicę między urodzeniem a chrztem dziecka.

Różnica czasowa w tym okresie była wyraźnie uzależniona od pochodzenia społecznego rodziców dziecka. I tak w grupie chrztów, w których różnica czasowa wynosiła 3—5 dni na 54 zanotowanych przykładów, 13 miało miejsce w rodzinach chłopskich, 32 w szlacheckich i 9 w innych; w grupie ponad 5 dni na 20 zanotowanych przykładów 17 miało

^o Wykaz zachowanych ksiąg metrykalnych przedstawia się następująco: chrzty: 1768—1870, 1874—1894; śluby: 1816—1879; zgony: 1838—1844, 1855—1874; Księgi egzaminów przedślubnych: 1825—1839, 1851—1901.

miejsce w rodzinach szlacheckich, 2 w różnych i tylko 1 w rodzinie chłopskiej.

Nie miały natomiast wpływu czynniki natury praktycznej, np. odległość poszczególnych wsi od siedziby kościoła parafialnego. Tylko w wypadkach chrztów dzieci z Józefina (odległość 3 km) i Grodziska (odległość 15 km) wskaźnik procentowy chrztu w dniu urodzenia jest niższy od 50, w pozostałych zaś wsiach układa się powyżej 50, a nawet i 60%. Za przykład mogą tu posłużyć wsie najdalej położone od siedziby kościoła parafialnego: Koryciny (odległość 9 km) — 62,3%, Makarki (odległość 20 km) — 75%, Siemiony (odległość 12 km) — 58,6% i Spieszyn (odległość 10 km) — 55,8%.

Przez okres 33 lat, dzielących porównywane okresy, zaszły poważne zmiany w kwestii różnicy dni między urodzeniem a chrztem dziecka. W szeregu ułożonym według liczby dni wskaźnik procentowy dla lat 1874—1892 jest rozłożony bardziej równomiernie. I tak, tylko 14% dzieci zostało ochrzczonych w dniu urodzenia. Najwięcej dzieci zostało w tym okresie ochrzczonych w następny dzień po urodzeniu — 29,5%, ale w porównaniu z okresem poprzednim stanowi to i tak mniejszy procent. I teraz w miarę upływu liczby dni stanowiących różnicę między urodzeniem a chrztem maleje procent ochrzczonych dzieci, ale w porównaniu z okresem poprzednim jest to prawie w każdym wypadku procent 10-krotnie wyższy. W związku z powyższymi zmianami obserwujemy również zacieranie się różnic społecznych. Można powiedzieć, że fakty odwlekania chrztu spotykamy na porządku dziennym zarówno w rodzinach chłopskich, jak i szlacheckich.

Zastanović się również należy, czy odwlekanie chrztu było uzależnione od pory roku. Odpowiedź na to pytanie jest zdecydowanie negatywna. W obydwu okresach w dzień urodzin ochrzczono dzieci zarówno zimą, jak i latem.

Drugim zagadnieniem, które należy przeanalizować, jest prośenie na rodziców chrzestnych. Omówienie danych odnośnie do tego problemu będzie dwojakiego rodzaju: dla wszystkich trzech okresów można omówić je w skali całej parafii, natomiast dla lat 1821—1840 mamy ponadto informacje o miejscu zamieszkania rodziców chrzestnych.

Przed przystąpieniem do analizy materiału statystycznego należy podkreślić, że jest to materiał nie dający pełnego obrazu — w wielu wypadkach przy rodzicach chrzestnych nie notowano pochodzenia społecznego (w tabeli rubryka „Brak informacji”).

Rodzice	Okresy	Rodzice chrzestni							
		Chłopi		Szlachta		Inni		Brak informacji	
		● M	○	M	○	M	○	M	○
Chłopi	I	46	74	5	9	4	5	45	12
	II	55	75	8	12	5	9	32	4
	III	89	85	2	3	1	11	8	1
Szlachta	I	1	2	52	94	—	—	47	4
	II	3	3	63	92	4	4	30	1
	III	9	9	79	81	7	10	5	—
Inni	I	17	23	20	30	24	4	39	43
	II	6	17	41	48	17	22	36	13
	III	45	47	24	24	19	14	12	15

Tab. 3. Rodzice i rodzice chrzestni
według pochodzenia społecznego (w procentach)

Z tabeli wynika, że na rodziców chrzestnych proszono przede wszystkim osoby ze swojej grupy społecznej. Stwierdzić też należy, że chłopci „nie garnęli się” specjalnie do szlachty. Ciekawe natomiast zjawisko obserwujemy na podstawie danych o proszeniu chłopów na rodziców chrzestnych przez szlachtę. Stwierdzamy zanik ekskluzywności, postępujący w miarę upływu lat: matka chrzestna 1%—3%—9%; ojciec chrzestny: 2%—3%—9%. Na to zjawisko rzuciłyby światło dane dotyczące poszczególnych wsi, bowiem mogłoby okazać się, że w małych wsiach wobec konieczności natychmiastowego chrztu dziecka nie było czasu na dobieranie rodziców chrzestnych z odpowiedniej grupy społecznej. Dane za lata 1821—1840 zaprzeczają tym przypuszczeniom, bo nawet szlachta zamieszkała w Rudce — wsi o największej liczbie ludności na omawianym terenie — na 58 chrztów szlacheckich (9,6% ogólnej liczby chrztów w analizowanym przekroju) poprosiła 2 razy na ojca i 3 razy na matkę chrzestną osoby z rodzin chłopskich z Rudki. Drugą kwestią jest zwyczaj proszenia krewnych. Ponieważ metryki nie notują stopnia pokrewieństwa, można było więc zakładać je tylko w wypadkach zgodności nazwisk rodziców chrzestnych z nazwiskami ojców dzieci względnie panięńskimi matek. Nawet przy takim założeniu nie uzyskano kompletnych wyników z powodu braku nazwisk panięńskich matek, szczególnie dla lat 1769—1788. Wobec powyższego, dla tego okresu wzięto pod uwagę tylko pokrewieństwo wynikające ze zgodności z nazwiskami ojców. Mimo takich ograniczeń informacji źródłowych należy stwierdzić, że zwyczaj ten był zakorzeniony wśród społeczności parafialnej. W pierwszym okresie na ojca chrzestnego w gronie rodziny poproszono 115 razy, co w stosunku do ogólnej liczby chrztów w tym

okresie stanowi 11,7%; dla matek chrzestnych stosunek ten wyraża się w 11%. Dla pozostałych dwóch okresów materiał źródłowy jest bardziej sprzyjający przeprowadzeniu analizy z racji rejestracji nazwisk panieńskich matek (dla okresu 1821—1840 na 1961 zapisów nie mamy danych w 76 wypadkach; dla lat 1874—1892 dane są pełne). Taki stan informacji źródłowych pozwala stwierdzić, że w drugim okresie spada liczba rodziców chrzestnych pozostających w stosunku pokrewieństwa do rodziców dziecka, a w okresie trzecim zbliża się do stanu z okresu pierwszego (jeśli przyjąć, że w I okresie proszono w tym samym stopniu krewnych matki, co ojca). Dla II i III okresu procentowo zagadnienie przedstawia się następująco: ojcowie chrzestni — 12,4 i 19,1; matki chrzestne — 11,6 i 20,8.

Oprócz chrztów zwykłych, na omawianym terenie, miały miejsce chrzty z asystą. Były one praktykowane zarówno w rodzinach chłopskich, jak i szlacheckich. Chrzty z podwójną, a nawet i liczniejszą asystą miały natomiast miejsce tylko w rodzinach szlacheckich. Zwyczaj chrztów z asystą zanika w miarę upływu lat (procentowo w poszczególnych okresach przedstawia się następująco: I — 8,7; II — 3,1; III — 0,4). W asyście bardzo często uczestniczyli mężowie albo żony osób będących rodzicami chrzestnymi dziecka.

Sam obrzęd chrztu, zgodnie z wymogami prawa kanonicznego, odbywał się przede wszystkim w kościele parafialnym w Rudce, ale mamy również wypadki, że dziecko ochrzczono w cerkwi unickiej w Czarnej Cerkiewnej, a metryki zapisano w księgach parafialnych rzymskokatolickich¹⁰. Ponadto zanotowano 2 wypadki, kiedy obrzędu chrztu dokonano w sąsiednich parafiach: w Dołobowie¹¹ i Pobikrach¹², a metryki spisano w księgach parafialnych.

Z drugiej strony spora liczba dzieci ochrzczonych pochodziła ze wsi nie należących do parafii Rudka. Liczba ta z czasem wyraźnie maleje i w danych względnych w poszczególnych okresach przedstawia się następująco: I — 9,7%; II — 3,0%; III — 1,6%. Należy przypuszczać, że taka sama ilość chrztów ze wsi wchodzących w skład parafii Rudka miała miejsce w sąsiednich parafiach, a ślady tego zachowały się w tamtejszych księgach parafialnych. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt dokonania obrzędu chrztu kościelnego w domu ekonoma folwarku grodziskiego¹³.

¹⁰ Rok 1828, zap. 23, 34, 47; 1829, zap. 3, 35, 45, 46, 77; 1830, zap. 12; 1831, zap. 3, 4, 5, 11, 61, 76; 1832, zap. 11, 63; 1834, zap. 34, 97.

¹¹ Rok 1830, zap. 55.

¹² Rok 1838, zap. 48.

¹³ Rok 1827, zap. 31.

Osobą udzielającą sakramentu chrztu był przede wszystkim proboszcz lub wikary kościoła parafialnego w Rudce, ale notujemy również wypadki dopełnienia obrzędu przez księży z sąsiednich parafii: Boćki, Kuczyn, Pobikry, Dołubowo, Kobylin, a nawet z Kijowa, albo przez parocha unickiego z Czarnej Cerkiewnej¹⁴.

Dla dopełnienia obowiązku liturgicznego nadawano w czasie chrztu imiona¹⁵. Sama liczba nadawanych imion w badanych okresach wykazuje duże zróżnicowanie: imiona dziewczęce — 45:70:75; imiona chłopięce — 54:117:77. Chłopcom nadawano imiona bardziej urozmaicone, o czym również świadczy fakt, że imię, które wystąpiło tylko raz, nadano w 26 wypadkach, podczas gdy w grupie dziewczęcej taka sytuacja miała miejsce 14 razy.

Z kolei należy omówić imiona najpopularniejsze, czyli najczęściej nadawane.

Okres I		Okres II		Okres III	
Liczba chrztów	480	Liczba chrztów	975	Liczba chrztów	1038
Marianna	29,4%	Marianna	10,6%	Marianna	11,3%
Katarzyna	12,1%	Franciszka	8,5%	Maria	3,2%
Anna	4,4%	Katarzyna	7,2%	Józefa	10,2%
		Agnieszka	4,3%	Aleksandra	4,1%
Razem	45,9%		30,6%	Paulina	4,0%
					32,8%

Tab. 4. Najpopularniejsze imiona dziewczęce

We wszystkich badanych okresach najczęściej było nadawane imię maryjne; miało ono zasadniczo formę Marianna, obok której w ostatnim okresie pojawiła się też forma Maria. Lokata dalszych układa się różnie w poszczególnych okresach. Obserwujemy również pojawianie się nowych imion najpopularniejszych. W pierwszym okresie wobec bardzo częstego nadawania imienia Marianna liczba najpopularniejszych jest najmniejsza w porównaniu z okresami następnymi, ale skupiają one łącznie prawie 46% dziewcząt ochrzczonych w tym okresie. Natomiast w okresie II i III obserwujemy bardziej równomierne natężenie nadawania imion w ogóle — zwiększa się liczba najczęściej używanych i skupiają one w okresie II — 30,6% i III — 37,7%.

Z porównania danych z poszczególnych okresów wynika, że wzrost liczby stosowanych imion jest rezultatem popularyzowania tworzenia

¹⁴ Rok 1822, zap. 52; 1825, zap. 36; 1826, zap. 14; 1827, zap. 9.

¹⁵ A. Vilien, *Les Sacrements. Histoire et liturgie*, Paris 1931, s. 68.

imion żeńskich od męskich. I tak np. w latach 1874—1892 w porównaniu z latami 1821—1840 po raz pierwszy wystąpiły imiona: Albina, Arkadia, Bolesława, Bronisława, Cezaria, Stanisława, Stefania, Teofila, Walentyna, Waleria, Władysława. Ponadto obserwujemy coraz częstsze nadawanie imion: Aleksandra, Antonina, Franciszka, Józefa, Józefata, Karolina, Kazimiera.

Okres I		Okres II		Okres III	
Liczba chrztów	499	Liczba chrztów	986	Liczba chrztów	174
Jan	8,4%	Jan	8,0%	Józef	11,9%
Wojciech	6,8%	Franciszek	7,6%	Stanisław	10,8%
Marcin	6,3%	Piotr	5,8%	Jan	9,9%
Franciszek	5,4%			Aleksander	9,7%
Antoni	5,0%			Franciszek	7,9%
Razem	31,9%		21,4%		50,2%

Tab. 5. Najpopularniejsze imiona chłopięce

W porównaniu z imionami nadawanymi dziewczętom widzimy, że natężenie najpopularniejszych imion chłopięcych było znacznie mniejsze i w dwóch pierwszych okresach nie przekraczało 10% w stosunku do ogólnej liczby nadanych. Na najmniejsze natężenie imion najpopularniejszych w II okresie niewątpliwie wpływ wywarła duża ilość imion nadanych — 117.

Z czynników wpływających na nadawanie imion na czoło wysuwa się związek nadawania imion ze świętem patrona¹⁶.

Miesiąc	Poprzedzający			Święta			Niezwiązany		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Dziewczęta	8,8	9,9	8,0	69,8	58,9	31,1	21,4	31,2	60,9
Chłopcy	11,2	9,9	12,8	68,9	72,5	34,0	19,9	17,6	53,2

Tab. 6. Wpływ święta patrona na nadawanie imion (w procentach)

Wyniki tabeli wskazują, że w dwóch pierwszych okresach podstawową zasadą było nadawanie imienia takiego patrona, którego święto przypadało w miesiącu odbycia chrztu. Natomiast w okresie III nie trzyma-

¹⁶ „[...] Zwyczaj powszechny nakazywał wybierać imiona, które dziecko „przyniosło” w dzień urodzenia [...]. Oczywiście w kalendarzu figurowały imiona świętych, którzy byli nieznanymi szerszemu ogółowi, więc wówczas wybierano dziecku patrona, którego święto było w pobliżu, omijając jednak tych, których dzień minął” (J. S. Bystroń, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*, Warszawa [b.r.], s. 70).

no się miesiąca święta patrona. Wpłynęły na to imiona zdobywające popularność właśnie w tym okresie, które nadawano w ciągu całego roku. W grupie dziewczęcej były to imiona następujące: Adela, Aleksandra, Bronisława, Józefa, Karolina, Kazimiera, Michalina, Rozalia, Stefania, Waleria, Zofia; w grupie chłopięcej — Adam, Aleksander, Antoni, Bolesław, Bronisław, Kazimierz, Stanisław, Władysław.

Obok zagadnienia powiązania między nadawaniem imion a świętem patrona należy omówić zależność imion od pochodzenia społecznego i imiona rodzinne. Na podstawie sporządzonej próbnej tabeli zależności imion od wsi i pochodzenia społecznego stwierdzono, że uzależnień takich nie było.

Pod terminem imiona rodzinne będziemy rozumieć nadawanie dzieciom imion zgodnych z imionami ojców i matek oraz chrzestnych. Brak natomiast danych źródłowych dla porównania imion dzieci z imionami dziadków, czy dalszych przodków lub też z imionami dalszych krewnych. W imionach rodzinnych w dwóch pierwszych okresach procent jest bardzo zbliżony i wynosi 9,8 i 9,0; wzrasta dopiero w okresie III i wynosi 13,0. Tylko w okresie I dziewczętom częściej nadawano imiona rodzinne, w dwóch pozostałych przewaga leży po stronie chłopców.

Lata	Liczba chrztów	Pochodzenie społeczne											
		Ogółem			chłopskie			szlacheckie			inne		
		razem imion po- dwójnych	w tym		liczba chrztów	w tym imiona podwójne		liczba chrztów	w tym imiona podwójne		liczba chrztów	w tym imiona podwójne	
			K	M		K	M		K	M		K	M
1769—1788	879	38	15	23	651	6	8	162	8	16	66	3	5
1821—1840	1961	78	23	48	1360	—	12	511	18	23	90	5	13
1874—1892	2176	10	4	6	1560	—	2	239	2	4	377	2	—

Tab. 7. Nadawanie imion podwójnych w zależności od pochodzenia społecznego

Na terenie omawianej parafii praktykowano również nadawanie imion podwójnych. Najwięcej takich wypadków zanotowano w latach 1821—1840, a w latach 1874—1892 zaobserwowano wyraźny spadek. Stwierdzić należy, że nadawanie imion podwójnych było praktykowane przede wszystkim w rodzinach szlacheckich. W rozróżnieniu płciowym przewaga dzieci o dwóch imionach leży zdecydowanie po stronie chłopców. Najwięcej imion podwójnych występuje w najpopularniejszych nazwiskach w parafii, np. Szmurło, Krasowski, Koc, Pułtorak.

METRYKI ŚLUBÓW

Z racji zróżnicowania ludności w parafii pod względem społecznym w pierwszym rzędzie nasuwa się pytanie: jak kształtowały się związki małżeńskie. W odniesieniu do obydwu badanych okresów (1816—1839 i 1874—1892) generalny wniosek brzmi: żeniono się przede wszystkim w ramach poszczególnych grup społecznych, a jeśli dochodziło do małżeństw mieszanych, to częściej chłopci żenili się ze szlachciankami, niż chłopki wychodziły za szlachciców. Jeśli zagadnienie to rozpatrzmy pod kątem miejsca zamieszkania młodych, otrzymamy następujące wyniki: w grupie chłopskiej w pierwszym okresie mamy zdecydowaną przewagę żenienia się w granicach poszczególnych wsi — 54,7%, w innej — 32,4% i poza granicami parafii 12,9%. W drugim badanym okresie widać nieznaczną przewagę ślubów zawieranych w granicach poszczególnych wsi (36,9%) nad danymi grupującymi małżonków dobierających się z różnych wsi, ale w granicach parafii (28%). Stwierdzić natomiast należy, że teraz chłopci częściej żenili się poza granicami własnej parafii (35,1%). Natomiast w grupie szlacheckiej w obydwóch okresach obserwujemy zdecydowaną przewagę żenienia się poza granicami parafii: 47,1 i 57,4%. Na drugim miejscu są związki małżeńskie zawierane w granicach poszczególnych wsi: 45,9 i 34,0%, co przede wszystkim należy odnieść do wsi Szmurły. Natomiast śluby między mieszkańcami różnych wsi parafii Rudka były nieliczne, gdyż brak było na tym terenie innych skupisk szlachty.

Na taki stan rzeczy wpływała niewątpliwie liczba ludności w poszczególnych wsiach, ale nie należy wątpić, że w grę wchodziły upodobania młodych zdobywające sobie coraz większe prawa w miarę upływu lat. Dlatego też normalnym jest zjawisko, że w małych wsiach należących do parafii, jak: Józefin, Makarki, Małyszczyn, Czarna Cerkiewna, Drochlin żeniono się przede wszystkim poza granicami własnej wsi, a nawet i parafii.

Okres	Razem	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1817—1839	1200	159,6	187,2	6,0	6,0	49,2	27,6	24,0	20,4	27,6	181,2	502,8	3,6
1873—1892	1200	132,0	313,2	19,2	21,6	45,6	37,2	8,4	15,6	30,0	170,4	402,0	4,8

Tab. 8. Sezonowość ślubów w ramach roku (przeciętna miesięczna = 100)

Tendencja do zawierania ślubów w dwóch okresach roku jest wyraźna. Pierwszy to śluby zawierane późną jesienią (październik i listopad), drugie — w karnawale (styczeń i luty). Jest to okres, kiedy ludzie wsi zwolnieni są od prac związanych z uprawą roli.

W odniesieniu do poszczególnych grup społecznych zagadnienie zawierania ślubów przedstawia się następująco: grupa szlachecka oraz małżeństwa szlachecko-chłopskie za najodpowiedniejszy okres do brania ślubów uważały karnawał (w I okresie w szlacheckich 54% ślubów, w mieszanych 37,5%; w II okresie — w szlacheckich 37,9%, w mieszanych 46,8%). Uzyskane wyniki wskazują na historyczne uzasadnienie przysłówia jeszcze dziś powtarzanego wśród parafian Rudki: „w karnawałę żenią się sami mądrale” („mądrale” to szlachta).

Ze względów religijnych nie powinno być ślubów w okresie adwentu i wielkiego postu¹⁷. Jednakże w I okresie podczas Wielkanocnego Postu notujemy 2 śluby w marcu: w dzień św. Józefa w r. 1823, drugi w wigilię tegoż święta w r. 1825. 19 marca jest dniem odpustu w parafii i należy przypuszczać, że władze kościelne zezwoliły na zawieranie związków małżeńskich w uroczystość św. Józefa.

Dni tygodnia	Okres I	Okres II
poniedziałek	61,1	15,3
wtorek	14,3	75,9
środa	4,1	2,7
czwartek	4,4	3,6
piątek	4,6	0,4
sobota	4,8	0,4
niedziela	6,7	0,7

Tab. 9. Rozkład ślubów w ramach tygodnia
(w procentach)

Obserwujemy wyraźną tendencję udzielania ślubu w pierwszej części tygodnia — w poniedziałek i wtorek. Zupełnie inaczej przedstawiało się to w innych częściach Polski, np. na przykładzie wsi Baranówka (parafia Lubartów) widzimy, że 50% ślubów odbywało się w niedzielę¹⁸. Biorąc pod uwagę śluby zawierane w poszczególnych grupach społecznych stwierdzono brak różnic między nimi pod tym względem.

Obok małżeństw mieszanych społecznie notujemy małżeństwa mie-

¹⁷ „Małżeństwo wolno zawierać w każdej porze roku. Uroczyste tylko błogosławieństwo nowożeńców wzbronione jest od pierwszej niedzieli Adwentu aż do dnia Bożego Narodzenia włącznie oraz od środy Popielcowej aż do niedzieli Wielkanocnej włącznie” (F. Bączkowiec, *Prawo Kanoniczne*, t. II, Kraków 1933, s. 156).

¹⁸ K. Nawrocki, *Rozwój demograficzno-historyczny Baranówki (1771—1850)*, Lublin 1961 (Maszynopis pracy magisterskiej).

szane pod względem religijnym¹⁹: mężczyzna obrządku greckokatolickiego z kobietą obrządku rzymskokatolickiego²⁰, mężczyzna wyznania ewangelickiego z kobietą katoliczką²¹, mężczyzna katolik z kobietą ewangeliczką²².

Rozpatrując zagadnienie wieku młodych w chwili wstępowania w związek małżeński²³ dochodzimy do następujących wniosków: najczęściej mężczyźni żeniło się w wieku 21—25 lat. W pierwszym okresie wskaźnik procentowy dla poszczególnych roczników w tej grupie wynosi 6,9, w drugim — 6,7. Drugie miejsce w pierwszym okresie zajmują mężczyźni żeniący się bardzo młodo, bo w wieku 20 lat — 6,3%. W drugim okresie sytuacja zmienia się na korzyść mężczyzn starszych (grupa 26—30) i wynosi 5,8%.

Podkreślić należy, że w pierwszym okresie nie mamy rozbieżności uzależnionych od pochodzenia społecznego. Natomiast w okresie drugim w grupie szlacheckiej przewagę zdobywają mężczyźni starsi.

Kobiety wychodziły za mąż bardzo młodo. W pierwszym okresie 5,6% 16-letnich, 6,7% 17-letnich, 7,4% 18-letnich, 11,7% 19-letnich oraz 11,4% 20-letnich. W drugim okresie znacznie spada odsetek kobiet 16 i 17-letnich (po 2,1%), podnosi się natomiast dla 18- (12,1%) i 20-letnich (19,7%), zdobywając zdecydowaną przewagę nad 19-latkami (10,7%).

W ramach stanu cywilnego w pierwszym okresie mamy zachowaną równowagę między wdowami i wdowcami (tylko o 2 wdowców więcej wstąpiło w związek małżeński). Zastanawiająca jest natomiast liczba bardzo młodych lub młodych wdów. Dla poszczególnych roczników i grup wieku przedstawia się ona następująco: 19 lat — 2, 20 — 1, 21-25 — 4, 26-30 — 12, 31-35 — 10. W grupie wdowców mamy również młodych: 21-25 — 3, 26-30 — 8, 31-35 — 6.

Natomiast w drugim okresie mamy bardzo wysoki wskaźnik wdowców wstępujących w związek małżeński w stosunku do wdów — 312,5% (mężczyźni 74, kobiety 24; ślubów 445). Równocześnie obserwujemy podwyższenie wieku zarówno dla kobiet wdów, jak i dla mężczyzn wdowców.

Z kwestią doboru naturalnego wiąże się również zagadnienie różnicy wieku między małżonkami. Tylko 10,7% (I okres) i 3,6% (okres II) stanowią młodzi mający tę samą liczbę lat w chwili ślubu. Zdecydowanie

¹⁹ „[...] ważnym jest małżeństwo osoby katolickiej z akatoliczką” (J. Pelczar, *Prawo małżeńskie katolickie*, Kraków 1898, t. I, s. 371).

²⁰ Rok 1817, zap. 3 i 9; 1818, zap. 9, 12; 1820, zap. 8; 1826, zap. 15.

²¹ Rok 1827, zap. 6.

²² Rok 1882, zap. 11.

²³ „[...] prawo kanoniczne postanowiło pewien stały termin, a mianowicie rok 14 skończony u chłopców, rok 12 skończony u dziewcząt” (Pelczar, op. cit., s. 186).

przewaga leży po stronie mężczyzn 85,8% (I) i 84,9% (II okres), co w rozbięciu na poszczególne grupy różnicy lat przedstawia się następująco:

Różnica lat	Okres I	Okres II
1—5	41,4%	42,5%
6—10	26,8%	33,4%
11—15	24,3%	12,8%
16—20	2,7%	6,8%
ponad 20	4,8	4,5%

Tab. 10. Mężczyźni starsi od kobiet w chwili zawierania ślubu (w procentach)

Wśród kobiet starszych od mężczyzn z uwzględnieniem poszczególnych grup sytuacja wygląda następująco:

Różnica lat	Okres I	Okres II
1—5	76,9%	68,0%
6—10	15,4%	16,0%
11—15	5,3%	14,0%
16—20	2,4%	2,0%
ponad 20	—	—

Tab. 11. Kobiety starsze od mężczyzn w chwili zawierania ślubu (w procentach)

Płeć	Mężczyźni				Kobiety			
	wolny		wdowi		wolny		wdowi	
	I	II	I	II	I	II	I	II
Szlachta	27,0	29,9	40,5	46,8	21,3	22,9	32,5	35,0
Chłopi	24,8	26,1	40,1	41,1	20,6	21,1	33,0	36,6

Tab. 12. Przeciętna wieku nowożeńców

Przeciętna wieku wstępowania w związek małżeński układa się różnie w porównywanych okresach. Na uwagę zasługuje fakt podwyższenia się przeciętnej we wszystkich wypadkach w okresie II w porównaniu do okresu I. Spojrzenie na uzyskane wyniki pod kątem grupy społecznej pozwala wysnuć wniosek, że osoby ze stanu szlacheckiego wstępowaly w związki małżeńskie w wieku starszym (trochę inny wynik dla kobiet-wdów nie ma znaczenia, gdyż świadczy raczej o zwiększonej śmiertelności mężów — może właśnie trochę starszych?).

METRYKI ZGONÓW

Na podstawie metryk zgonów możemy przeanalizować jedynie zagadnienie różnicy czasowej między zgonem a sporządzeniem aktu zgonu.

Liczba dni	0	1	2	3	4	5	6	7	ponad 7	razem
Liczba zapisów	3	8	141	355	19	4	4	1	2	537
%	0,5	1,5	25,8	64,9	3,5	0,7	0,7	0,2	0,4	100

Tab. 13. Liczba dni między zgonem a sporządzeniem aktu zgonu w latach 1838—1844

Dwa wypadki zanotowane w kolumnie ponad 7 dni wymagają skomentowania. W pierwszym różnica czasowa wynosiła 12 dni, ale w metryce nie mamy żadnych bliższych informacji. Drugi dotyczy pochowania człowieka, który utonął, nie na cmentarzu, lecz za wsią Karp pod krzyżem, co nasuwa przypuszczenie o śmierci samobójczej. Mamy jeszcze jeden wypadek śmierci przez utonięcie, ale w metryce nie znajdujemy żadnej dodatkowej notatki o miejscu pochówku.

LES PRATIQUES RELIGIEUSES AU XIXe SIÈCLE

(à la base d'actes de la paroisse Rudka, district de Bielsk Podlaski)

Résumé

Les recherches ont été faites à la base d'actes suivants: certificats de baptême pour les années 1769—1788, 1821—1840, 1874—1892; actes de mariage 1816—1839; actes de décès 1838—1844, 1855—1874; Livres d'examens pré-nuptiaux 1874—1892 à l'exemple de la paroisse de Rudka, district de Bielsk Podlaski. Ces actes ont permis d'analyser les pratiques religieuses suivantes: 1. temps entre la naissance et le baptême de l'enfant, 2. demande du parrain et de la marraine, 3. choix des prénoms, 4. fréquence des mariages selon les différentes saisons de l'année et selon les jours de la semaine, 5. l'âge des jeunes au moment du mariage, 6. temps entre le décès et l'établissement de l'acte de décès (cette dernière date était admise comme date de l'enterrement).